

STRUCTURA PRIMELOR CĂRȚI RELIGIOASE ÎN LIMBA ROMÂNĂ, TIPĂRITE ÎN TIPOGRAFIA EXARHICEASCĂ DIN CHIȘINĂU

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar **Irina CONDREA**
Universitatea de Stat din Moldova

THE STRUCTURE OF THE FIRST RELIGIOUS BOOKS IN ROMANIAN, PRINTED IN THE EXARCH PUBLISHING HOUSE FROM CHISINAU

Summary. Religious texts represent an important component of the publications from Bessarabia of the nineteenth century. They have contributed both to the maintenance and development of Christian worship, and to the spread of some literary forms in the Romanian language. The valorization of these texts is needed for reconstitution of the way in which the religious style was formed and of the models that have guided the editors from Chisinau. In this article are analyzed the first two liturgical books, published in 1815 in the Exarch publishing house from Chisinau by the Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni, a *Missal* and a *Molebnic*. It is established that they contain both original texts, written in Romanian and translated texts from Slavonic, or adapted or integrally taken over from the previous editions published in Romanian.

Keywords: religious text, religious style, translation, adaptation, taking-over.

Rezumat. Textele cu caracter religios constituie o componentă importantă a publicațiilor din Basarabia secolului al XIX-lea. Ele au contribuit atât la menținerea și dezvoltarea cultului creștin, cât și la răspândirea unor forme culte ale limbii române literare. Valorificarea acestor texte este necesară pentru a reconstitui modul în care s-a format stilul religios și modelele de care s-au ghidat editorii de la Chișinău. În articolul de față sunt analizate primele două cărți liturgice, publicate în anul 1815 în Tipografia Exarhicească de la Chișinău de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, un *Liturghier* și un *Molebnic*. Se constată că acestea conțin atât texte originale, scrise în limba română, cât și texte traduse din slavonă, ori adaptate sau preluate integral din alte ediții publicate anterior în limba română.

Cuvinte-cheie: text religios, stil religios, traducere, adaptare, preluare.

Cartea religioasă a fost întotdeauna unul dintre pilonii de bază ai culturii oricărui popor, prin ea au căpătat valoare și perenitate limba, spiritualitatea, frumosul și adevărul. Secole de-a rândul anume cartea religioasă a pătruns în mase și a coagulat societatea. Tipărirea cărților de cult a fost o preocupare constantă a înaintașilor neamului – voievozi și domni, împărați și mitropoliți, care au lăsat o bogată zestre spirituală, ce trebuie studiată și valorificată în permanență, deoarece anume cărțile de cult au contribuit în mod esențial la dezvoltarea și unificarea limbii române literare [1].

În teritoriul dintre Prut și Nistru au circulat cărți bisericești tipărite în cele mai mari centre de cultură și carte românească, cum ar fi Iași, Târgoviște, Blaj, Râmnic, Neamț, București ș.a. [2]. O perioadă aparte în istoria tipăriturilor cu caracter religios, în acest spațiu, începe în secolul al XIX-lea, odată cu anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus în 1812 și formarea în 1813 a Eparhiei Basarabiei în frunte cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Grija de căpetenie a exarhului nou-înființatei eparhii a fost tipărirea cărților necesare ofierii slujbelor religioase în biserici, de aceea, „Înștiințându-ne

că Bisericile întra ceastă Oblastie, întraltele, sînt lipsite și de cărțile trebuincioase, neam silit a așața Tipografie, în Mitropolia Eparhii Noastre, ce este în Chișinău”, consemna mitropolitul în prefața la *Liturghier*, prima carte necesară preoților, tipărită în Exarhiceasca Tipografie din Chișinău în anul 1815.

Înființarea unei tipografii în Eparhia Basarabiei a fost condiționată de prevederile stipulate în Ucazul Sinodului de la Sankt-Petersburg din 4 mai 1814 [3], dar și de alte acte sinodale, care reglementau activitatea editorială, în ucaz menționându-se în mod expres că: „În tipografia Eparhială se vor tipări cărți bisericești și în limba moldovenească, ce vor fi traduse din slavonește după aceleași cărți sinodale (art.VII)” și că „Se vor prezenta Sf. Sinod spre a fi examinate înainte de a fi date la tipar noile traduceri sau alcătuirii lucrute de persoane duhovnicești” [3, p. 35].

O problemă mult discutată în legătură cu tipărirea apărute sub îngrijirea lui Bănulescu-Bodoni este dacă aceste cărți au fost într-adevăr traduse din slavonește, așa cum cerea ucazul, sau au fost reproduse după alte ediții existente în limba română. Cu privire la *Liturghierul* tipărit în 1815, întrebarea este formulată

de cercetătoarea Maria Danilov astfel: „ce este totuși – o traducere integrală după edițiile sinodale sau una parțială, cu corectări întreprinse de exarhul Gavriil?” [3, p. 41].

În fond, răspunsul este dat chiar de mitropolitul care menționează în pastorală de la începutul cărții ce schimbări au fost făcute – este vorba de ajustarea unor termeni/secvențe după originalul „slavenesc”/ grecesc, precum și de adăugarea Sinaxarului [4]. O analiză detaliată a conținutului *Liturghierului* din 1815 a fost făcută de cercetătorul Nicolae Fuștei, care a comparat cuprinsul acestuia cu alte șapte liturghiere românești și unul rusesc, ajungând la concluzia că „practic tot ce conține *Liturghierul* de la Chișinău se regăsește în liturghierele românești”, cu excepția câtorva Prochime-ne, traduse de Bănulescu-Bodoni după un liturghier slavon [5, p. 19].

Consultând primele două cărți de cult, apărute la Chișinău în 1815, *Liturghierul* și *Molebnicul*, se poate constata că deosebirea față de edițiile anterioare în limba română constau în faptul că mitropolitul Gavriil a urmat întru totul anume „așăzarea” Liturghiilor ce se tipăreau în Rusia, adică structura și consecutivitatea părților componente și, nu în ultimul rând, plasarea unor mari secvențe conținând elogii la adresa țarului și a familiei imperiale.

Urmare a deciziilor sinodale, toate cărțile de cult tipărite în Tipografia Exarhicească conțineau, în titlu, ample dedicații țarului Rusiei și întregii sale familii, din a cărui poruncă s-a tipărit lucrarea – așa cum se obișnuia în publicațiile sinodale din Rusia.

Această practică, de a-i consemna pe foaia de titlu pe înalții oblăduitori ai tipăriturilor, precum și de a insera informații despre tipul textului, arătându-se din ce surse a fost preluat, tradus ș.a. nu era cu totul nouă, ci reprezenta o tradiție în editarea cărților liturgice din spațiul românesc. (A se vedea binecunoscutul titlu al *Cazaniei* lui Varlaam: *Carte românească de învățătură duminicile preste an și la praznice împărătești și la svânți mari. Cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie vodul și domnul Țără(i) Mol(dovei). Din multe scripturi tălmăcită din limba slovenească pre limba românească de Varlam Mitropolitul de Țara Moldovei. În tipariul domnesc. În mănăstirea a Trei S(veti)тели în Iași. De la H(risto)s 1643*, dar și alte titluri ce conțin numele domnitorilor și ale mitropoliților care au contribuit la apariția lucrării).

Mai nouă în edițiile Tipografiei Exarhicești era forma amplă de prezentare amănunțită a întregii familii stăpânitoare, așa cum era prescripția pentru edițiile respective din Rusia, iar aceste inserții apar pe tot parcursul cărții, acolo unde în textele din aceeași perioadă în limba română se plasa doar o paranteză în care era

scris cuvântul (cutare), pentru a atenționa preotul că aici trebuie invocat numele concret al domnitorului, împăratului, cârmuitorului de la vremea respectivă. Ca exemplu poate servi un fragment din *Liturghierul* tipărit la Sibiu în 1909, deci cam în aceeași perioadă cu cel de la Chișinău: „Încă ne rugăm pentru Arhiepiscopul nostru (cutare) și pentru toți frații noștri întru Hristos. Încă ne rugăm pentru bun credinciosul și iubitorul de Hristos Împăratul nostru (cutare), pentru stăpânirea, biruința, petrecerea, pacea și sănătatea și mântuirea și iertarea păcatelor lui...”

Or, de exemplu, foaia de titlu a primului *Liturghier*, apărut la Chișinău în Tipografia Exarhicească, conține un text destul de mare, cules cu caractere mășcate, amplasat pe două pagini de carte și care cuprinde informațiile ce dovedesc înalta oblăduire a împăratului Rusiei: „Întru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Troițe, a Tatălui, și a Fiiului, și a Sfântului Duh. Cu porunca prea blagocestivului, singur stăpânitorului, marelui domnului nostru, împăratului Alexandru Pavlovici a toată Rossia; în ființa soției sale a prea blagocestivei doamne, împărătesei Elisavetei Alexievnei și a maicii lui prea blagocestivei doamne împărătesei Mariei Feodorovnei; și în ființa bine credinciosului domn, țesarevici și a marelui cneaz Constantin Pavlovici și a soției sale bine credincioasei doamne, marei cneghine Anii Feodorovnei; și a bine credincioșilor domni, marilor cneaji Nicolae Pavlovici și Mihail Pavlovici; și a bine credincioasei doamne, marei cneaghine Mariei Pavlovni și a soțului ei; și în ființa bine credincioasei doamne, marei cneaghine Ecaterinei Pavlovni; și a bine credincioasei doamne, marei cneajne Annei Pavlovni.

Iară cu blagoslovenia prea sfântului, îndreptătorului Sinod și a prea osfințitului Gavriil Exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului s-au tipărit cartea aceasta, ce se numește *Liturghie*, în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce se află în sfânta Mitropolie a Chișinăului și a Hotinului în Chișinău. La anul de la facerea lumii 7323. Iar de la nașterea cea după trup a lui Dumnezeu Cuvântul, 1815, Indictionul 3, în luna lui avgust”.

În continuare, particularitățile și structura ediției sunt indicate în pastorală scrisă de Gavriil Bănulescu-Bodoni – un text amplu, pe șapte pagini, cu explicații ce se referă la diferențele față de Liturghierele românești folosite anterior în acest spațiu. Între altele, se menționează: „iată că întâiu cea mai trebuincioasă Bisericii carte, decare întraceastă Eparhie este prea mare lipsă, Slujebnicul, care în limba Rumânească să zice *Liturghie*, cu ajutorul lui Dumnezeu o am tipărit, ourmând întru toate întocma Tălmăcirii Slavenești și așăzării Liturghiilor cesă Tipăresc în Rossia, pe care noi din cele Slavenești îndreptându, cât sau putut mai

bine, (subl. n. – I.C.), am adaoso cu Sinaxariul celor 12 luni, cu toate prochimenele trebuincioase preste tot Anul, și cu alte folositoare învățături spre povățuirea Preoților, care învățături începe mai denainte Tipărite Rumânește Liturghii, nusă află”.

Probabil că exista temerea că *Liturghierul* structurat astfel ar fi putut stârni nemulțumirea sau neînțelegerea preoților eparhiei, obișnuiți să officieze slujbele după vechile cărți de cult, și anume din acest motiv exarhul Bănulescu-Bodoni a găsit de cuviință să se adreseze cu pastorala sa către întregul cler al regiunii, pentru a explica ce fel de modificări conține *Liturghierul*, în conformitate cu noile cerințe [6]. Mitropolitul menționează: „Drept aceea de trebuință am socotit a arăta aicea de obște la toți, iară mai ales preoților carii slujesc în limba rumânească, că aflând întraceastă Liturghie oareși care cuvinte întralt chip talmăcitate, nu precum să află începe mai denainte rumânește tipărite Liturghii, sânușe mire de aceasta, nici să socotească a fi greșală, ci mai vârtos să știe că iaste îndreptare celor mai înainte făcute greșale. Pentru că noi nam socotit cu cuviință a ourma greșalelor celeau făcut alți talmăcitori, ori pentru neștiința limbii, sau pentru ne cunoștința tâlcuirii Dumnezeestii Liturghii, ori siindusă aschimba vechile greșale metaxirisite de atâta mulțime de vreme”.

De asemenea, mitropolitul Bănulescu-Bodoni s-a îngrijit să sublinieze că această carte urmează „așazării Liturghiilor cesă Tipăresc în Rossia”, avându-se în vedere și faptul că în respectivele cărți de cult rusești apărea în repetate rânduri textul integral cu numele membrilor familiei imperiale. În această primă ediție a *Liturghierului* de la Chișinău împăratul împreună cu toată familia sa este invocat în contextul diverselor slujbe de cel puțin 15 ori, înălțându-se întru slava sa rugăciuni scrise într-un limbaj foarte expresiv, cu păstrarea celor mai proeminente trăsături ale textelor religioase de elogiere. Drept confirmare pot servi următoarele fragmente: „Încă ne rugăm pentru prea blagoslovitul singur stăpânitoriul marele Domnul nostru Împăratul Alexandru Pavlovici a toată Rossia, pentru stăpânirea, biruința, petrecerea, pacea, sănătatea și mântuirea Lui și pentru ca Domnul Dumnezeul nostru mai des săi dea sporiu și săi asculte Lui întru toate și săl supue supt picioarele lui pre tot vrăjmașul și pizmașul”; „pentru prea blagoslovitul împăratul nostru..., și pentru toată curtea și ostașii lor, dă lor Doamne vecinica împărăție, ca și noi întru liniștea lor viață lină și fără de gâlceavă să viețuim întru toată buna credință și curăție”.

Este evident că aceste fragmente sunt traduse, or traducătorul, care s-ar putea să fie chiar Bănulescu-Bodoni, a dat dovadă de multă inspirație și de un rafinat simț al limbii române, pe care a folosit-o cu vir-

tuozitate pe parcursul redactării întregului *Liturghier*. Cartea se încheie cu următoarele *Stihuri*:

*Tuturor oamenilor Canonul să cade să fie,
Căruia ce iasre de trebuință fieștecare aceia să ție,
Domnului laudă totdeauna înălțind,
Ca o zidire pe ziditoriul său în veac înălțând.
Sfârșit și lui Dumnezeu laudă*

Următoarea carte de strictă necesitate pentru preoți este *Molebnicul* (denumirea actuală – *Molitfelnic*), tipărit de exarhul Gavriil tot în 1815 și retipărit în 1916. *Molebnicul / Molitfelnicul* (ca și *Liturghierul* și alte cărți de cult, cum ar fi *Psaltirea*, *Evangeliarul*, *Apostolul*), face parte din cărțile liturgice, care utilizează textul Sfintei Scripturi.

Foaia de titlu a *Molebnicului* preia cu exactitate textul de slavă din *Liturghier*: „Întru slava sfintei, cei de o ființă, de viață făcătoarei și nedespărțitei Tro(i)ță, a Tatălui, și a Fiiului, și a Sfântului D(u)h. Cu porunca prea blagocestivului, singur stăpânitoriului, marelui domnului nostru, împăratului Alexandru Pavlovici a toată Rossiia; în ființa soției sale ș.a.m.d. ... s-au tipărit cartea aceasta ce se numește Molebnic, adică rânduiala cântărilor de rugăciuni și a paraclisurilor osăbite în exarhiceasca tipografie a Basarabiei, ce să află în sfânta Mitropolie a Chișinăului și Hotinului. În Chișinău. La anul de la facerea lumii 7323, iară de la nașterea cea după Trup a lui Dumnezeu Cuvântului 1815, Indictionul 3, în luna lui dechemvrie”.

După foaia de titlu urmează un text de două pagini, intitulat *Molebnic*, scris de exarhul Gavriil, în care acesta argumentează necesitatea tipăririi unei asemenea cărți: „Adecă rânduiala cântărilor de rugăciuni, talmăcită din cele în slavenească, care să tipărește în Rossia și să întrebuițază în pravoslavnicile biserici, s-au tipărit acum întiiu și rumânește în Exarhiceasca Tipografie a Eparhiei pentru Bisericile și preoții moldoveni a Eparhiei aceștia. Care carte fiindcă ne povățuiește cum să cuvine a mulțami prea Milostivului Dumnezeu pentru a lui daruri și faceri de bine cătră noi și cu ce rânduială ni se cade a alerga la mila și ajutoriul lui și a-l ruga în nevoile și necazurile noastre”.

Ediția conține și un cuprins intitulat *Însămnare de ce să află întra cestă sfântă carte din care spicuim câteva denumiri: Cîntare de rugăciune, adecă: Paraclis la întâia zi a Anului nou; Cântarea de rugăciune la începutul învățaturii copiilor; Rânduiala Paraclisului, adecă: a cîntării de rugăciune către Domnul Dumnezeul nostru, pentru ÎMPĂRATUL, și pentru norod, care să cântă în vreme de oștire asupra vrăjmașilor; Rînduiala cîntării de rugăciune care să cîntă în vremea de ne contenite și stricăcioase ploii; Rînduiala blagosloveniei spre călătorie; Rînduiala de rugăciune la săparea fântânii și altele. Este destul de probabil că această structură a*

fost preluată dintr-un *Molebnic* sinodal, tipărit în limba „slavenească”.

Ca și *Liturghierul*, *Molebnicul* conține numeroase pagini în care este slăvit împăratul și toată familia sa, textul integral și lista membrilor familiei rămânând neschimbată, în varianta utilizată în *Liturghier*.

Molebnicul a servit preoților basarabeni un timp îndelungat, destul de multe exemplare ale acestuia ajungând până în prezent. Interesant este faptul că și după 100 de ani de la publicarea lui, el era folosit în biserică, iar în secolul al XX-lea, în perioada interbelică, atunci când elogierea împăratului rus nu mai era de actualitate, unii preoți au schimbat lista, astfel că în locurile respective apăreau numele regelui și ale reprezentanților familiei regale. În unul din exemplarele *Molebnicului* de la Biblioteca Națională a Republicii Moldova toate inscripțiile dedicate împăratului rus sunt tăiate cu creionul, iar pe câmpul unei pagini este scris de mână cu creionul, cu litere chirilice, ca și întreaga carte, textul de slăvire a regelui, după modelul celui de slăvire a țarului: „Ынкы не ругъм пентру преыналтул ши де Христос Юбиторюль режеле ностру Фердинанд ши соция са режина Марія, пентру бине крединчоший лор фий принчипь ши принчипеле Карол, моштениторюл тронулуй, Елисавета, Марія, Николай ши ынкы не ругъм пентру преасвінцытуль ши де Думнезуе юбиторюл Арх. ностру Никодимъ ши пентру тоці дорицій ноштрий”. Această însemnare este făcută în anul 1918 sau 1919, pe timpul când Nicodim (Munteanu) era locuitor de arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului.

Spre deosebire de *Liturghier*, care se încheie cu *Stihuri*, *Molebnicul* inserează pe ultima pagină tot o dedicație: „ІМПĂРĂТЕШТИИ САЛЕ МĂРИИ полихронисмосул ынуру ацест чип: Преблагоествивулуй, Сигур Стăпїноториулуй Марелуй Домнулуй Ностру ІМПĂРĂТУЛУЙ АЛЕХАНДРУ ПАВЛОВИЦИ а тоатя Россіа дăи Доамне виатя пачиникă ши ку zile bune, Сăнăтате, мїнтуїре ши ынуру тоате буна спорїре, іарă асувру вряжмашїлору бїруїнтя ши сурпаре шїл пăжесте пре ДІНСУЛ ынуру мулти ани”.

Repetarea insistentă în cărțile de cult a textelor de slăvire a împăratului Rusiei și a familiei sale ar putea fi interpretată ca o prea mare obediență a exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni față de stăpânirea rusă. Pe de altă parte însă, la fondarea Eparhiei, prin diverse acte ale Sinodului rusec se prevedea unificarea vieții liturgice din Basarabia și ajustarea ei la regulile Bisericii ruse, care prevedeau obligațiile preoților de a pomeni la slujbe familia imperială, iar în cărțile liturgice rusești textele de proslăvire apăreau până în secolul al XX-lea. Astfel că însuși exarhul Gavriil a tradus din limba slavonă în limbile română și greacă formula de

pomenire a familiei țarului. Textul tipărit a fost trimis în toate bisericile și mănăstirile din Moldova și Valahia. De asemenea, conform unui decret sinodal, se prevedea ca în timpul slujbelor, la ectenii și în alte cazuri prevăzute, după ce este pomenit Țarul, Familia imperială și Sfântul Sinod, trebuie pomenit Exarhul, apoi mitropolitul eparhial [7, p. 75].

Anume aceste aspecte ale „așezării” cărților liturgice rusești au determinat structura tipăriturilor din Chișinău, apărute „cu blagoslovenia prea sfântului, îndreptătorului Sinod și a prea osfințitului Gavriil Exarh Mitropolit Chișinăului și Hotinului”.

În ceea ce privește fragmentele de texte evanghelice, inserate în cărțile liturgice, este foarte probabil ca ele să fi fost preluate din edițiile deja cunoscute în limba română. Spre exemplu, în *Molebnicul* din 1815 în *Paraclisul la întâia zi a Anului Nou* se indică „dela Luca a sfinței Evanghelii cetire”, urmând fragmentul respectiv: „Îн vremia aceea venitau ын Nazaret, unde crescusă, ши ау ынtrat după obiceaiul Său, ын zioa șимbetei, ын sinagoga, ши s-ау sculat să cetească ши іау dat Lui cartea Isaiei, prorocului ши deschizinduo ау аflat locul unde era scris: Duhul Domnului preste Mine, pentru care mau ouns а bine vesti săracilor mau trimis, а тăмăдуї пре cei zdroбиți ку інima, а propovedui robilor slobozire ши orbilor vedeaie, а slobozi пре cei sfărmați ынуру oușurare, а propovedui anul Domnului priimit ши ынchizind cartea, оау dat slugii ши ау șezut ши ochii tuturor din sinagoga era privind spre el”. Acest text redă, cu foarte mici și neînsemnate excepții, fragmentul respectiv din *Biblia de la Blaj* (1795).

În concluzie putem afirma că textele cărților liturgice, tipărite la Chișinău în 1915, se deosebesc atât prin structura lor, cât și prin limbajul și stilul, preluat din cărțile respective tipărite în Rusia, iar contribuția mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la elaborarea lor este una foarte însemnată și vizează mai multe aspecte. În primul rând, în aceste ediții sunt inserate texte originale, redactate de exarhul Gavriil – Pastorală din *Liturghier*, Introducerea din *Molebnic*, precum și multe fragmente prin care se ajustează formula de pomenire a țarului la tematica slujbei respective.

De asemenea, este de remarcat traducerea multor fragmente din limba slavonă, în special denumirile slujbelor din *Molebnic* și ale unor indicații pentru preoți. Ajustările făcute de exarh în fragmentele biblice sunt neînsemnate, ele doar pun anumite accente și fac textul mai fluent și mai ușor de citit. Pe tot parcursul acestor lucrări este menținut un stil religios select și este utilizat un limbaj adecvat, de o mare bogăție și expresivitate, care reprezintă o contribuție importantă la răspândirea limbii române culte în Basarabia secolului al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE

1. Istrate G. Cazania lui Varlaam (prima încercare de unificare a limbii române). În: Revista română, nr. 3 (53)/ 2008, pp. 10-12 (<http://astra.iasi.roedu.net/pdf/nr53p10-12.pdf>)

2. Cereteu I. Carte românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog. Iași: Editura Tipo Moldova, 2011.

3. Danilov M. Cenzura sinodală și cartea religioasă din Basarabia. 1812–1918 (între tradiție și politica țaristă). Chișinău: Bons Offices, 2007.

4. Condrea I. „Liturghierul” publicat în 1815 la Chișinău: aspecte generale. În: Probleme actuale de lingvistică. Materialele Simpozionului științific cu participare internațională. Chișinău, 15-16 mai 2015. In memoriam acad. Nicolae Corlăteanu. 100 de ani de la naștere. Chișinău: CEP USM, 2015, pp. 213-219.

5. Fuștei N. Despre izvoarele Liturghierului de la Chișinău din 2015. În: BiblioScientia, 2014, nr. 11-12, pp.13-26.

6. Игумен Ириней (Тафуня). Митрополит Гавриил (Бэнулеску-Бодони) основатель Кишиневско-Хотинской Епархии. Noul-Neamț: Новонямецкий монастырь, 2009.

7. Протоиерей Николай Флоринский. Жизнь и деятельность митрополита Гавриила Банулеску-Бодони. Кишинэу: Парагон, 2013.

PS. Articolul se înscrie în Proiectul de cercetare cu cifra 15.817.06.07A „Studiul filologic al textelor religioase în limba română, publicate la Chișinău în secolul al XIX-lea”, din cadrul direcției strategice 08.07 „Patrimoniul național și dezvoltarea societății”

Ion Bolocan. Vasile Lupu, 2004, ghips tonat,
116 cm × 100 cm × 52 cm